

III

Omówione próby uchwalenia kilkuletniego programu Euratomu nie były jedynymi, które w dotychczasowej historii organizacji nie przyniosły spodziewanych rezultatów. Niepowodzeniem zakończyły się także wysiłki na rzecz określenia zadań Wspólnoty na okres kilkuletni, podjęte w r. 1972 i w styczniu roku następnego. Stąd też rodzi się pytanie czy są szanse, że Rada Ministerialna ustali w przyszłości program kilkuletni.

Na pierwszy rzut oka może się wydawać, że nie dojdzie do podjęcia takiej decyzji. Na posiedzeniach Rady w grudniu 1972 i w styczniu 1973 r., występowały bowiem zasadnicze różnice zdań między państwami członkowskimi, zwłaszcza w kwestii zakresu programu. Kraje mniejsze, a także Niemiecka Republika Federalna i Włochy wypowiadały się za uchwaleniem szerzej zakrojonego programu. Realizacją takiego programu nie były natomiast zainteresowane Francja i W. Brytania. Mimo istnienia takich poważnych rozbieżności poglądów w czasie dwóch poprzednich obrad członków organizacji, na następnym posiedzeniu Rady, poświęconym Euratomowi, zostanie jednak prawdopodobnie uchwalony nowy kilkuletni program Wspólnoty³¹. Nieosiągnięcie przez państwa członkowskie porozumienia byłoby bowiem tym razem równoznaczne z likwidacją Euratomu.

Okoliczność ta skłoni i Francję, i Wielką Brytanię do pójścia na ustępstwa. Żadne z tych państw nie jest przecież zainteresowane w zlikwidowaniu Wspólnoty, co mogłoby mieć wręcz fatalne skutki dla dalszego rozwoju zachodnioeuropejskiej integracji w zakresie badań naukowych.

Piotr Kalka

ROKOWANIA I ZAWARCIE UKŁADU O PODSTAWACH STOSUNKÓW MIĘDZY NIEMIECKĄ REPUBLIKĄ DEMOKRATYCZNĄ I NIEMIECKĄ REPUBLIKĄ FEDERALNĄ

Podpisany 21 grudnia 1972 r. układ o podstawach stosunków między NRD i NRF stanowi doniosły akt w historii tych państw, a także w powojennych dziejach Europy. Niewiele można wskazać porozumień międzynarodowych, które wywołały tak szerokie zainteresowanie opinii publicznej. Również w przyszłości układ ten będzie wywierał niewątpliwą wpływ na kształtowanie różnych koncepcji stosunków międzynarodowych zarówno w skali europejskiej, jak i światowej. Wystarczy tu przypomnieć, że układowi NRD—NRF wyznaczono ważną rolę w procesie tworzenia systemu bezpieczeństwa zbiorowego w Europie. Trudno sobie wyobrazić realizację takiego systemu bez udziału NRD i NRF, państw respektujących swą odrębność i rozwijających dobrosąsiedzkie stosunki. Układ wywierać też będzie zapewne określony wpływ na rozwój społeczeństw w obu państwach.

• Spotkanie Willy Brandta z przewodniczącym Rady Ministrów NRD, Willi Stophem 21 maja 1970 r. w Kassel, podobnie zresztą jak ich pierwsze spotkanie w Erfurcie (19 marca), nie doprowadziło do uzgodnienia stanowisk w kwestii stosunków między obu państwami¹.

³¹ Sformułowana prognoza potwierdziła się. W lutym 1973 r. Rada uchwaliła czteroletni program badawczo-szkoleniowy Euratomu.

¹ Bliżej zob.: M. Brymas, L. Weres, *Zarys rozwoju stosunków wzajemnych między*

Punktem wyjścia dla NRD pozostawał nadal projekt układu o nawiązaniu równoprawnych stosunków między NRD a NRF, przesłany 17 grudnia 1969 r. przez przewodniczącego Rady Państwa NRD, Waltera Ulbrichta prezydentowi NRF, Gustawowi Heinemannowi². Natomiast kontrpropozycje odnośnie do tego rodzaju układu zostały sformułowane przez kanclerza Brandta w tzw. 20 punktach podczas rozmów w Kassel³.

Mimo iż spotkanie w Kassel nie usunęło rozbieżności między obu stronami, było na pewno pożyteczną płaszczyzną wymiany poglądów, pozwalającą ponownie naświetlić oba punkty widzenia. Na zakończenie spotkania nie ogłoszono wspólnego komunikatu, ani też nie ustalono daty następnego spotkania. Jednak zarówno kanclerz Brandt, jak i premier Stoph wyrazili w imieniu swych rządów gotowość podjęcia rozmów w przyszłości. Stanowisko to znalazło potwierdzenie w oświadczeniach ogłoszonych po spotkaniu w Kassel. Na rzecz rozmów wypowiedział się premier Stoph w wywiadzie udzielonym podczas drogi powrotnej do NRD⁴. Także Rada Ministrów NRD, w związku ze sprawozdaniem przewodniczącego Rady Ministrów Willi Stopha dotyczącym rozmów z kanclerzem Brandtem, wyraziła (25 maja) gotowość do kontynuowania rozmów między szefami rządów obu państw pod warunkiem, że rząd NRF „zajmie realistyczne stanowisko w podstawowym problemie kontaktów między obu państwami, ustanowienia równorzędnych stosunków międzynarodowoprawnych”⁵. Jednocześnie rząd NRD wyraził ubolewanie z powodu stanowiska rządu NRF wobec propozycji wysuniętych przez premiera Stopha.

Również kanclerz Brandt, składając 22 maja oświadczenie w związku z rozmowami w Kassel stwierdził, że uzgodniono kontynuowanie wymiany poglądów, choć nie ustalono konkretnego terminu⁶.

Po spotkaniu w Kassel nastąpił okres nazywany potocznie „przerwą (pauzą) na przemyślenie” (*Denkpause*), który miał być wykorzystany przez obie strony na ponowne rozpatrzenie swych stanowisk. Okres ten charakteryzujący się zawieszeniem kontaktów między obu rządami trwał do 29 października 1970 r. Nie oznaczało to jednak zaprzestania aktywności obu rządów w zakresie wyjaśniania i precyzowania stanowisk.

Dnia 27 maja, w związku z tzw. wielką interpelacją frakcji CDU/CSU, podjęta została w *Bundestagu* dyskusja nad polityką zagraniczną rządu Brandta. Dyskusja dotyczyła przede wszystkim polityki wschodniej i niemieckiej. Dzień przed debatą, frakcja CDU/CSU ogłosiła jednogłośnie uchwaloną rezolucję⁷, w której m. in. — formalnie popierając wysiłki rządu na rzecz rozmów ze Związkiem Radzieckim, Polską i NRD — faktycznie usiłowała je uniemożliwić, wysuwając warunki nie do przyjęcia przez te państwa. W rezolucji odrzucono też uznanie NRD z punktu widzenia prawa międzynarodowego oraz politykę prowadzącą do takiego uznania.

NRD i NRF w latach 1949-1970. „Przegląd Zachodni” nr 5-6/1970, ss. 290-298; L. Pastusiak, *Podział i zjednoczenie Niemiec w dyplomacji Wielkiej Czwórki*. Katowice 1972, ss. 236-246.

² Tekst projektu układu: „Zbiór Dokumentów” nr 12/1969, ss. 2566-2570, tamże list towarzyszący, ss. 2564-2565.

³ „Zbiór Dokumentów” nr 5/1970, ss. 888-889.

⁴ „Neues Deutschland” z 22 V 1970.

⁵ „Zbiór Dokumentów” nr 5/1970, s. 964.

⁶ „Europa Archiv” 1970, 14. Folge, s. D 334.

⁷ Tekst rezolucji w: *Dokumentation zur Deutschlandfrage in Verbindung mit der Ostpolitik*. Zusammengestellt von dr. Heinrich von Siegler. Hauptband VI. Bonn-Wien-Zürich 1972, ss. 292-293. (dalej cyt. jako *Dokumentation zur Deutschlandfrage*).

Podczas dyskusji w *Bundestagu* opozycja zarzuciła rządowi federalnemu odstąpienie od zachodnich koncepcji rozwiązania problemu niemieckiego. Krytyce poddano też stanowisko zajęte przez Brandta w Kassel. Stan „pauzy na przemyślenie” uznano za próbę skłonienia Brandta do dalszych ustępstw na rzecz stanowiska NRD.

Kancelerz Brandt, polemizując z twierdzeniami opozycji podkreślił, że choć spotkanie w Kassel nie przyniosło konkretnych rezultatów, stworzyło jednak podstawę do kontynuowania rozmów. Przesłanek takich nie było w przeszłości. Kancelerz uznał normalizację stosunków z NRD za proces długotrwały i wykluczył możliwość szybkich rozwiązań. Ponadto stwierdził, iż rząd federalny w swej polityce w stosunku do NRD nie zamierza odstąpić od zasad sformułowanych w tzw. 20 punktach w Kassel; dotyczy to w szczególności prawa do samostanowienia⁸.

Przebieg spotkania w Kassel zreferowany został ministrom spraw zagranicznych trzech mocarstw zachodnich dnia 25 maja przez federalnego ministra spraw zagranicznych Waltera Scheela, w przeddzień dwudniowej sesji Rady NATO w Rzymie⁹. Uchwalona na tej sesji deklaracja dotycząca wzajemnych i równoważnych redukcji sił zbrojnych wraz z komunikatem końcowym sesji¹⁰ została, zgodnie z postanowieniem punktu 4 deklaracji, przekazana 3 czerwca sekretarzowi stanu przy Radzie Ministrów NRD Michaelowi Kohlwi, przez sekretarza stanu w Urzędzie Kanclerskim Egona Bahra, drogą dalekopisową¹¹.

Rząd NRD odrzucił 20 punktów kancelerza Brandta. Krok ten był logiczną konsekwencją przebiegu spotkania w Kassel. Przemawiając 30 maja w Berlinie, członek Biura Politycznego i sekretarz KC *SED* Erich Honecker określił propozycje kancelerza Brandta jako kontynuację, w zmienionej tylko formie, polityki dotychczasowych rządów NRF w stosunku do NRD¹².

Oceniając spotkanie w Kassel, przewodniczący Rady Państwa NRD i I sekretarz KC *SED*, Walter Ulbricht, przemawiając na XIII Plenum KC *SED* 10 czerwca¹³ stwierdził, że dowiodło ono raz jeszcze niemożliwości pogodzenia systemów politycznych istniejących w NRD i NRF. Dowiodło też, że w przyszłości nie do pomyślenia są „stosunki specjalne” między obydwoma państwami. Wychodząc z założenia, że rząd NRF nie jest jeszcze gotów do normalizacji swych stosunków z NRD na zasadach prawa międzynarodowego, Walter Ulbricht zaproponował wspólne uzgodnienie najpierw innych spraw, jak np. członkostwa obu państw w Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz nawiązanie między nimi stosunków dyplomatycznych. Tego rodzaju kroki nie przesądzałyby w żaden sposób o dwustronnych stosunkach. Sprawie nawiązania stosunków dyplomatycznych miałyby być poświęcone trzecie, po Erfurcie i Kassel, spotkanie szefów obu rządów. Rozpoczęcie między NRF a Związkiem Radzieckim rokowań w sprawie deklaracji dotyczącej rezygnacji z użycia siły¹⁴, może korzystnie wpłynąć na stan stosunków między NRD a Niemiecką Republiką Federalną.

⁸ Przemówienia podczas dyskusji w *Bundestagu*, zob.: *Dokumentation zur Deutschlandfrage*, op. cit., ss. 294 - 338.

⁹ *Dokumentation zur Deutschlandfrage*, s. 293.

¹⁰ „Zbiór Dokumentów” nr 5/1970, ss. 846 - 854.

¹¹ *Dokumentation zur Deutschlandfrage*, ss. 339 - 340.

¹² „Neues Deutschland” z 1 VI 1970.

¹³ „Neues Deutschland” z 16 VI 1970.

¹⁴ Wymiana poglądów w tej sprawie rozpoczęła się w Moskwie 8 XII 1969 r., między ministrem spraw zagranicznych ZSRR Andriejem Gromyką, a ambasadorem NRF w ZSRR Allardtem. Allardt przewodniczył delegacji NRF na 3 pierwszych spotkaniach. Od 28 I 1970 r. został on w rozmowach z ministrem Gromyką zastąpiony przez sekretarza stanu w Urzędzie Kancler-

Rząd NRD przywiązywał dużą wagę do przebiegu rokowań między ZSRR a NRF w sprawie układu o wyrzeczeniu się siły. Od pomyślnego sfinalizowania tej kwestii, NRD uzależniała gotowość podjęcia dalszych rozmów z NRF¹⁵. Jednocześnie Niemiecka Republika Demokratyczna występowała przeciwko wszelkim warunkom wstępnym, ze spełnieniem których rząd NRF wiązał sprawę wejścia w życie układu ze Związkiem Radzieckim¹⁶. Dnia 12 sierpnia został podpisany w Moskwie układ między Związkiem Radzieckim i NRF¹⁷. Art. 3 postanawiał m. in. że sygnatariusze „uważają za nienaruszalne — obecnie i w przyszłości — granice wszystkich państw w Europie, tak jak one przebiegają w dniu podpisania niniejszego układu, w tym linię Odry-Nisy, która stanowi zachodnią granicę Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej oraz granicę między Niemiecką Republiką Federalną i Niemiecką Republiką Demokratyczną”.

Ogłoszony dzień później, 13 sierpnia, wspólny komunikat Związku Radzieckiego i NRF¹⁸, stwierdzał:

„Strony wyraziły przekonanie, że układ przyczyni się do umocnienia bezpieczeństwa w Europie, do rozwiązania istniejących tu problemów, do ustanowienia pokojowej współpracy między wszystkimi państwami europejskimi, niezależnie od różnic w ich ustrojach społecznych. Rządy ZSRR i NRF będą przyczyniać się do realizacji kroków, które tym służą celom”.

Rząd NRD z zadowoleniem przyjął zawarcie układu między Związkiem Radzieckim i NRF, podkreślając w ogłoszonym 14 sierpnia oświadczeniu¹⁹, iż:

„Układ między ZSRR i NRF gwarantuje w formie obowiązującej z punktu widzenia prawa międzynarodowego nienaruszalność granicy państwowej między NRF a NRD oraz bezwzględne poszanowanie integralności terytorialnej także państwa NRD. Tym samym normalizacja stosunków między NRD a NRF na zasadach równouprawnienia stała się zadaniem możliwym do zrealizowania. Zobowiązania przyjęte w układzie między ZSRR a NRF wymagają w konsekwencji nawiązania obecnie normalnych stosunków dyplomatycznych między NRD a NRF”.

W polityce zagranicznej NRD, sprawa nawiązania stosunków dyplomatycznych z innymi państwami i przyjęcie jej do ONZ, nadal odgrywała rolę pierwszoplanową²⁰.

skim, Egon Baha. Dnia 4 VI rząd NRF podjął decyzję nawiązania ze Związkiem Radzieckim formalnych rokowań w sprawie zawarcia układu o wyrzeczeniu się siły.

¹⁵ Por. Przemówienie Waltera Ulbrichta w Rostocku, 16 VII 1970. „Neues Deutschland” z 17 VII 1970.

¹⁶ Chodziło tu przede wszystkim o punkt 2 wytycznych rządu federalnego z 7 VI 1970 r. dla rokowań w sprawie wyrzeczenia się siły ze Związkiem Radzieckim. W punkcie tym, rząd NRF głosił: „stanowisko rządu w sprawie Berlina Zachodniego pozostaje niezmiennione. Wynika z tego, że prowadzone czteromocarstwowe rokowania, mają zagwarantować ściśle więzy między NRF a Berlinem Zachodnim, jak również niezakłócony dostęp do Berlina Zachodniego. Bez tego rodzaju gwarancji układ o wyrzeczeniu się siły, nie będzie mógł wejść w życie”. „Bulletin des Presse- und Informationsamt der Bundesregierung” nr 107/1970, s. 1061. (dalej cyt. jako „Bulletin”). Tamże w punkcie 5 wytycznych, rząd federalny zapowiada uregulowanie swych stosunków z NRD na podstawie 20 punktów z Kassel.

¹⁷ „Zbiór Dokumentów” nr 8/1970, ss. 1445 - 1448.

¹⁸ Tamże, s. 1450.

¹⁹ Tamże, s. 1462.

²⁰ Zob. oświadczenie Rady Ministrów NRD z 31 VII 1970, ogłoszone w związku z 25-leciem umowy poczdamskiej („Neues Deutschland” z 31 VII 1970); Orędzie z 9 VIII 1970 r., przewod-

Pomyślne zakończenie rokowań między Związkiem Radzieckim i NRF skłoniło rząd zachodnioniemiecki do szukania możliwości wznowienia dialogu z NRD. Trwająca w stosunkach między obu państwami „pauza na przemyślenie” — zdaniem kanclerza Brandta — nie powinna być przedłużana ponad miarę²¹.

Stanowisko rządu NRD w sprawie stosunków między obu państwami ponownie sprecyzował premier Stoph, przemawiając 6 października z okazji 21-rocznicy powstania państwa²². Logiczną konsekwencją układu ZSRR-NRF z 12 sierpnia byłoby oparcie stosunków między NRD i NRF na podstawach prawa międzynarodowego i nawiązanie między nimi normalnych stosunków dyplomatycznych. Stoph wezwał rząd federalny, aby zabiegał o ratyfikację układu. Głoszona przez rząd NRF teza o „jedności narodu niemieckiego”, jako sprzeczna z rzeczywistością, jest całkowicie nieprzydatna dla kształtowania stosunków między obu państwami w duchu pokojowej koegzystencji. Podobnie — zdanie W. Stopha — podejść trzeba do formuły „stosunków specjalnych”. Istnieją dwa niezależne suwerenne państwa: NRD i NRF, w stosunkach między którymi formuła „stosunków specjalnych” nie może znaleźć zastosowania.

Dnia 29 października urzędy prasowe przy rządzie NRD i NRF ogłosiły jednoznaczne informacje, że

„między rządem Niemieckiej Republiki Demokratycznej i rządem Niemieckiej Republiki Federalnej osiągnięte zostało porozumienie o prowadzeniu oficjalnej wymiany poglądów w sprawach, których uregulowanie służyć ma odprężeniu w centrum Europy i które stanowią przedmiot zainteresowania obu państw”²³.

Według oświadczenia rzecznika rządu NRF Rüdigera von Wechmara²⁴, w dniach 28 i 29 października przebywali w Bonn pełnomocnicy rządu NRD: Herbert Bertsch, zastępca kierownika Urzędu Prasowego Rady Ministrów i jego współpracownik Rudolf Muth. Porozumienie zostało zawarte w wyniku rozmowy, jaką pełnomocnicy rządu NRD odbyli z szefem urzędu kanclerskiego prof. Horstem Ehmke. Zostali oni również przyjęci przez kanclerza Brandta. Skonkretyzowanie zakresu i tematyki wymiany poglądów oraz ustalenie ich miejsca i terminu winno nastąpić w niedługim czasie. Wymiana poglądów miała się odbywać na „średnim szczeblu”; nie przewidywano spotkania szefów rządów. Strona zachodnioniemiecka za podstawę rozmów przyjmowała 20 punktów z Kassel.

Omawiając sprawę wznowienia wymiany poglądów między NRD i NRF, rzecznik rządu federalnego, sekretarz stanu Conrad Ahlers oświadczył w dniu 2 listopada²⁵, że porozumienie nie zawiera żadnych warunków wstępnych ani ograniczeń tematyki. Rzecznik nie wykluczył także możliwości rozmów w sprawie komunikacji. Jednak jeżeli chodzi o problemy związane z rokowaniem czterech mocarstw w sprawie Berlina Zachodniego podkreślił, iż NRF i NRD, dopiero wówczas będą mogły je rozpatrywać, gdy cztery mocarstwa lub trzy mocarstwa zachodnie udziela

niącego Rady Państwa NRD Waltera Ulbrichta, wystosowane do szefów rządów państw niezaangażowanych i neutralnych oraz państw należących do NATO („Neues Deutschland” z 10 VIII 1970).

²¹ Por. przemówienie kanclerza Brandta w Berlinie Zachodnim 6 IX 1970 r. „Bulletin” nr 119/1970, s. 1235.

²² „Neues Deutschland” z 7 X 1970.

²³ „Neues Deutschland” z 30 X 1970; „Bulletin” nr 150/1970, s. 1591. Przedruk: „Europa Archiv” 1971, 1. Folge, s. D 16; *Dokumentation zur Deutschlandfrage*, s. 526; „Archiv der Gegenwart” 1970, s. 15834 B.

²⁴ *Dokumentation zur Deutschlandfrage*, ss. 526 - 527.

²⁵ Tamże

odpowiedniego upoważnienia²⁶. Ahlers ponownie przypomniał, że przedstawione w Kassel 20-punktowe propozycje, stanowią niezmiennie wytyczne rządu federalnego dla wszystkich rozmów z NRD.

W dniu ogłoszenia wiadomości o porozumieniu między obu państwami, przybył na konsultacje do NRD radziecki minister spraw zagranicznych Andriej Gromyko, który przeprowadził rozmowy z czołowymi politykami NRD na temat spraw bezpieczeństwa europejskiego i innych problemów interesujących obie strony²⁷. Następnie, w dniu 30 października spotkał się on w Bonn z federalnym ministrem spraw zagranicznych, Scheelem. Zdaniem komentatorów, przedmiotem rozmów była m. in. sprawa wznowienia wymiany poglądów między NRD i NRF.

Ze strony NRD, pierwszy komentarz o zawartym 29 października porozumieniu, ogłoszono 5 listopada²⁸. Podkreślono w nim, że uzgodniona wymiana poglądów może być prowadzona jedynie na zasadach równości i wzajemnej niedyskryminacji oraz poszanowania suwerenności, tak jak to jest przyjęte w stosunkach między niezależnymi państwami, opartych na powszechnie przyjętych normach prawa międzynarodowego. W sprawie Berlina Zachodniego komentarz przypomina, że miasto to jest samodzielną jednostką polityczną, która „nie należy i nigdy nie będzie należeć do NRF”. Wobec tego między NRD i NRF nie mogą być zawierane porozumienia dotyczące ruchu pasażerskiego i towarowego do i z tego miasta. Kwestie te mogą być uregulowane jedynie między rządem NRD a Senatem Berlina Zachodniego.

Różnice w stanowiskach obu rządów wobec statusu Berlina Zachodniego wywierały znaczny wpływ na planowaną wymianę poglądów między obu państwami.

W wystąpieniu telewizyjnym dnia 8 listopada²⁹ przewodniczący Rady Państwa NRD i I sekretarz KC SED, Walter Ulbricht zaznaczył, że gotowość NRD do wymiany poglądów z NRF, wyrażona została przy założeniu, że w Berlinie Zachodnim zaniecha się działań sprzecznych z międzynarodowoprawnym statusem tego miasta oraz naruszających interesy NRD i innych państw socjalistycznych. Jednocześnie Walter Ulbricht zakomunikował, że NRD przystępuje do rokowań z NRF w sprawie wzajemnego tranzytu osób i towarów.

W wyniku dalszych uzgodnień między obu rządami ustalono, że pierwsze spotkanie w celu wymiany poglądów odbędzie się pod koniec listopada. Do tego czasu obie strony mianowały swych pełnomocników. Pełnomocnikiem NRD został sekretarz stanu przy Radzie Ministrów, dr Michael Kohl, a NRF — sekretarz stanu w Urzędzie Kanclerskim Egon Bahr.

Pierwsze spotkanie sekretarzy stanu odbyło się 27 listopada w Berlinie, w siedzibie Rady Ministrów NRD³⁰. Uzgodniono, że wymiana poglądów będzie miała charakter poufny, a spotkania będą się odbywać na przemian w stolicach obu państw: w siedzibie Rady Ministrów NRD w Berlinie i w siedzibie Urzędu Kanclerskiego w Bonn. Komunikaty prasowe ogłaszane ze spotkań były lakoniczne; przeważnie informowały tylko o odbyciu spotkania oraz podawały datę następnego. Również przedstawiciele obu stron powstrzymywali się w swych wypowiedziach od składania relacji i komentarzy. Wprawdzie prasa zachodnia, a zwłaszcza NRF

²⁶ Rokowania 4 mocarstw w sprawie Berlina Zach. nie są tematem niniejszego opracowania. Jednakże ścisła łączność tej sprawy z kwestią normalizacji stosunków między NRD i NRF nie pozwala na całkowite pominięcie tych zagadnień.

²⁷ „Dokumentation der Zeit” nr 24/1970, s. 61.

²⁸ „Neues Deutschland” z 5 XI 1970.

²⁹ „Neues Deutschland” z 9 XI 1970.

³⁰ „Neues Deutschland” z 28 XI 1970.

poświęcała wymianie poglądów dużo uwagi, jednakże były to przede wszystkim domysły, trudne do skonfrontowania z rzeczywistym przebiegiem rozmów.

Dnia 7 grudnia 1970 r. podpisany został w Warszawie układ o podstawach normalizacji między Polską a NRF³¹. Było to drugie po układzie między Związkiem Radzieckim a NRF z 12 sierpnia, doniosłe porozumienie międzynarodowe, regulujące stosunki NRF z państwami Europy wschodniej i stanowiące wyraz nowej polityki wschodniej kanclerza Brandta. Po podpisaniu tych układów, choć nie nabrały one jeszcze mocy obowiązującej, kwestie z nimi związane przesunęły się z płaszczyzny międzynarodowej, na wewnątrzpaństwową każdej ze stron. Na plan pierwszy wysunął się natomiast problem Berlina Zachodniego i sprawa normalizacji stosunków między NRD i NRF, traktowane jako główne zagadnienia procesu odprężenia między Wschodem i Zachodem.

Wiadome było, iż rozmowy sekretarzy stanu nie będą łatwe oraz że nie ma widoków na szybkie osiągnięcie zgodności stanowisk. Kohl i Bahr przystępowali do wymiany poglądów w sytuacji utrzymywania się między ich rządami zasadniczych różnic w podejściu do spraw, które miały być przedmiotem ich rozmów.

Ścisła poufność rozmów między Kohlem i Bahrem obejmowała także tematykę rokowań. Jednakże, jak to wynikało z oficjalnych wypowiedzi złożonych ze strony NRD i NRF, wkrótce po rozpoczęciu rozmów, pierwszym przedmiotem rokowań miały być sprawy komunikacji³².

Przystępując do rozmów z NRF, NRD wyraźnie sprecyzowała swe stanowisko. Postęp w rokowaniach uzależniony był od rezygnacji rządu NRF z jego dotychczasowej polityki wobec Berlina Zachodniego. Uważając Berlin Zachodni za samodzielną jednostkę polityczną, NRD stanowczo występowała przeciwko podkreślananiu przez rząd NRF więzów z tym miastem i traktowała wszelkie przejawy działalności NRF na obszarze Berlina Zachodniego za sprzeczne z prawem. NRD odrzucała też pogląd rządu NRF, jakoby sprawy tranzytu do i z Berlina Zachodniego należały do kompetencji czterech mocarstw i dlatego nie mogły być omawiane przez NRD i NRF bez udzielenia zezwolenia przez te mocarstwa. Stanowisko rządu NRF określone zostało jako „zdumiewające” i skomentowane jako próba utrudniania rokowań³³. Kierując się interesami mieszkańców Berlina Zachodniego, NRD gotowa była uregulować traktatowo swe stosunki z Senatem Berlina Zachodniego.

Ze strony NRD podkreślano również, że ważnym czynnikiem utrudniającym rokowania jest głoszona przez NRF teza o istnieniu „stosunków specjalnych” między NRD i NRF. Tego rodzaju kwalifikację stosunków między obu państwami określano jako zawierającą treść rewizjonistyczną³⁴.

Jeżeli chodzi o stanowisko rządu federalnego, to kanclerz Brandt, zapowiedział kontynuowanie dotychczasowej polityki i wyraził wolę NRF do osiągnięcia porozumienia z NRD, co leży w interesie obu stron i interesie pokoju³⁵. Podstawą wyjś-

³¹ „Zbiór Dokumentów” nr 12/1970, ss. 2034 - 2037.

³² Przemawiając 1 XII 1970 r. w Bonn do dziennikarzy, kanclerz Brandt stwierdził, iż odnosi wrażenie, że NRD jest gotowa do wymiany poglądów o praktycznych sprawach komunikacji („Bulletin” nr 169/1970, s. 1799). Nieco później, Walter Ulbricht, zabierając głos na XIV plenum KC SED oznajmił, że NRD jest gotowa przystąpić do omawiania kwestii związanych z zawarciem z NRF układu o wzajemnym ruchu tranzytowym, pod warunkiem zaprzestania przez rząd federalny mieszania się do spraw Berlina Zachodniego („Neues Deutschland” z 10 XII 1970).

³³ Por. przemówienie noworoczne Waltera Ulbrichta, wygłoszone 31 XII 1970. „Neues Deutschland” z 1 I 1971.

³⁴ „Neues Deutschland” z 16 I 1971.

³⁵ Por. przemówienie noworoczne z 31 XII 1970. W: *Bundeskanzler Brandt. Reden und*

ciową do rokowań z NRD pozostawało 20 punktów z Kassel i wytyczne rządu federalnego z 7 czerwca. Rząd federalny w dalszym ciągu reprezentował pogląd, że rokowania w sprawie korzystania z dróg dojazdowych do i z Berlina Zachodniego, uzależnione są od osiągnięcia jednomyślności przez cztery mocarstwa w rokowaniach berlińskich i od udzielenia przez nie zgody na rozpoczęcie rozmów między NRD i NRF. Tego rodzaju argumentacja uzasadniona była twierdzeniem, że rząd federalny nie może naruszyć porozumień międzynarodowych ustanawiających odpowiedzialność 4 mocarstw za Niemcy jako całość, w tym i za Berlin Zachodni. Rząd federalny nie zamierzał ponadto uzależnić sprawy ratyfikacji układów ze Związkiem Radzieckim i Polską od polepszenia stosunków z NRD.

Do końca 1970 r., sekretarze stanu odbyli dwa spotkania. W spotkaniu trzecim, 15 stycznia 1971 r., wzięli po raz pierwszy udział także eksperci obu stron.

Rozmowy przez dłuższy czas, na skutek rozbieżności stanowisk, znajdowały się w stadium ogólnej wymiany poglądów i nie można było jeszcze mówić o konkretnym postępie.

Ważnym wydarzeniem, nie pozostającym bez wpływu na stan rozmów między sekretarzami stanu, było skierowanie 24 lutego, listu przewodniczącego Rady Ministrów NRD Willi Stopha, do burmistrza Berlina Zachodniego, Klause Schütza, zawierającego propozycję rozpoczęcia rokowań między rządem NRD a Senatem Berlina Zachodniego, na temat wizyt mieszkańców tego miasta w NRD, łącznie z jej stolicą³⁶. Proponując zawarcie porozumienia w tej sprawie, rząd NRD z góry wyraził gotowość rozwiązania kwestii wizyt w ten sposób, aby mieszkańcy Berlina Zachodniego mogli korzystać z takiej samej gościnności, jak inne osoby odwiedzające NRD. Rząd NRD zapowiedział też zbadanie możliwości odwiedzin w Święta Wielkanocne 1971 r., nawet gdyby do tego czasu porozumienie nie zostało zawarte.

Burmistrz Berlina Zachodniego, już dnia następnego tj. 25 lutego, przesłał odpowiedź premierowi Stophowi, wyrażając w imieniu Senatu zgodę na podjęcie rozmów, pod warunkiem, że nie będą one wyprzedzać rokowań czterech mocarstw³⁷. Decyzja burmistrza Schütza spotkała się z aprobatą trzech mocarstw zachodnich. Ostatecznie, po parokrotnym przesuwaniu terminu, rokowania między rządem NRD i Senatem Berlina Zachodniego rozpoczęły się 6 marca³⁸.

Nawiązanie kontaktów między rządem NRD i Senatem Berlina Zachodniego wpłynęło na ściślejsze zsynchronizowanie rozmów sekretarzy stanu z rokowaniami czterech mocarstw w sprawie Berlina Zachodniego. Nadal jednak rozmowy Kohl — Bahr znajdowały się w stadium ogólnej wymiany poglądów i — według komentarzy zachodnioniemieckich — nie obejmowały kwestii odpowiedzialności czterech mocarstw za Niemcy jako całość i spraw dotyczących dostępu do Berlina Zachodniego³⁹. Strona zachodnioniemiecka nadal odrzucała postulat NRD zawarcia porozumienia komunikacyjnego obejmującego również sprawę dostępu do Berlina Zachodniego, stojąc na stanowisku, że kwestia ta winna być najpierw rozstrzygnięta w rokowaniach prowadzonych przez cztery mocarstwa. Rozbieżności w tej sprawie znacznie utrudniały postęp w rokowaniach sekretarzy stanu, tym niemniej

Interviews. Herausgegeben vom Presse- und Informationsamt der Bundesregierung. 1971, ss. 385 - 387.

³⁶ „Zbiór Dokumentów” nr 2/1971, ss. 145 - 146.

³⁷ „Zbiór Dokumentów” nr 2/1971, ss. 147 - 148.

³⁸ Szefem delegacji rządu NRD mianowany został sekretarz stanu w MSZ Günter Kohrt, a Senatu, szef kancelarii burmistrza Ulrich Müller.

³⁹ Por. informację kanclerza Brandta przedstawioną 11 II 1971 na posiedzeniu gabinetu (*Dokumentation zur Deutschlandfrage*, Hauptband VII, s. 81).

— według wypowiedzi Bahra, złożonej po dziewiątym spotkaniu, 17 marca — można było już mówić o pewnym postępie⁴⁰.

Innym czynnikiem utrudniającym właściwy przebieg rokowań, były występujące w NRF tendencje traktowania rozmów między Kohlem i Bahrem, jako „dialogu wewnątrzniemieckiego”. Było to nowe określenie dla lansowanej przez rząd federalny formuły o „stosunkach specjalnych”. Tego rodzaju podejście do prowadzonych rozmów było zdecydowanie krytykowane przez NRD. Widziano w tym bowiem nie tylko zasadnicze wypaczenie istoty prowadzonej wymiany poglądów, a tym samym ich utrudnianie, lecz także kontynuowanie akcji na rzecz powstrzymania państw trzech przed unormowaniem stosunków z NRD⁴¹.

Od dziesiątego spotkania sekretarzy stanu, jakie miało miejsce 31 marca, strony przeszły od ogólnej wymiany poglądów do rozpatrywania konkretnych problemów. Zgodnie z przewidywaniami, były nimi sprawy komunikacji na drogach lądowych i wodnych między NRD i NRF. Podjęta po raz pierwszy szczegółowa dyskusja nie obejmowała spraw dróg dojazdowych do Berlina Zachodniego⁴².

Rozpoczęcie przez Kohla i Bahra rozmów na konkretne tematy komunikacyjne nastąpiło w okresie, kiedy w Republice Federalnej wzmożła się kampania przeciwko NRD. Rząd NRD starano się obarczyć odpowiedzialnością za niepowodzenie rokowań z Senatem Berlina Zachodniego oraz za sytuację wytworzoną na drogach dojazdowych do tego miasta⁴³. W związku z tym zarzucano rządowi NRD rzekome prowadzenie polityki hamowania procesu odprężenia w Europie⁴⁴. Na granicy między NRD i NRF nastąpił wzrost incydentów. Rząd federalny ponownie podjął akcje wywierania nacisku na szereg państw, by powstrzymały się z uznaniem NRD i nawiązaniem z nią stosunków dyplomatycznych⁴⁵.

⁴⁰ „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 18 III 1971.

⁴¹ Zob. oświadczenie rzecznika MSZ NRD z 26 III 1971. *Aussenpolitische Korrespondenz*. Herausgegeben vom Bereich Presse und Information des Ministeriums für Auswärtige Angelegenheiten der Deutschen Demokratischen Republik. 29 III 1971 (dalej cyt. jako *Aussenpolitische Korrespondenz*).

⁴² Por. wypowiedź Bahra dla prasy złożoną po spotkaniu. „Der Tagesspiegel” z 1 IV 1971.

⁴³ Dnia 2 IV 1971 Urząd Prasowy przy przewodniczącym Rady Ministrów NRD podał do wiadomości, iż z powodu postawy Senatu Berlina Zachodniego podczas rokowań z rządem NRD i politycznych prowokacji, jakie miały miejsce w Berlinie Zachodnim na skutek wizyt przedstawicieli NRF, Rada Ministrów NRD postanowiła nie urzeczywistnić propozycji odwiedzin mieszkańców Berlina Zachodniego przed, podczas i po Świętach Wielkanocnych. Odpowiedzialność za to ponosi wyłącznie strona zachodniobermberska („Neues Deutschland” z IV 1971). Nieosiągnięcie porozumienia co do możliwości wizyt mieszkańców Berlina Zachodniego w NRD w okresie Wielkanocy, nie oznaczało zerwania rokowań między Kohrtem i Müllerem. Dnia 5 IV rząd NRD zaproponował wznowienie rozmów, którą to propozycję Senat przyjął w dniu 8 IV. Jako datę spotkania przedstawicieli obu stron ustalono 17 IV.

⁴⁴ Por. oświadczenie rzecznika rządu federalnego, von Wechmara, ogłoszone 13 IV 1971. „Bulletin” nr 57/1971, s. 600. Tego rodzaju insynuacje zostały przez NRD potępione i odrzucone m. in. w wypowiedzi rzecznika prasowego MSZ NRD, Petera Lortza, na łamach „Neues Deutschland” z 15 IV 1971. Rzecznik w związku z tym stwierdził, że ze strony NRF nie widać gotowości do uregulowania stosunków z NRD na drodze rokowań.

⁴⁵ Podczas wizyty (22 - 31 III 1971), prezydenta NRF, Heinemanna w kilku państwach Ameryki Południowej, towarzyszący mu federalny minister spraw zagranicznych, Scheel, wypowiedział się przeciwko uznaniu NRD przez państwa trzecie, gdyż uznanie takie utrudnia Republice Federalnej normalizację stosunków z państwami Europy wschodniej. Stanowisko to zostało przez NRD ostro skrytykowane i określone jako wariant doktryny Hallsteina (zob. wypowiedź sekretarza stanu w MSZ NRD, Petera Florina, ogłoszoną 2 IV 1971 r. na łamach „Neues Deutschland”). Także kanclerz Brandt w udzielonym 31 III 1971 r. wywiadzie dla holenderskiego tygodnika „De Nieuwe Linie” stwierdził, że międzynarodowe uznanie NRD przez państwa zaprzysiężone z Republiką Federalną jest decyzją godną ubolewania i poli-

Spotkania sekretarzy stanu, jakie odbyły się w kwietniu, maju i czerwcu 1971 r., nie przyniosły wyraźnego postępu w uzgadnianiu stanowisk, ani też — według oficjalnej wykładni — nie przekształciły się w rzeczywiste rokowania. Ogłaszane komunikaty stwierdzały jednak prowadzenie intensywnych rozmów w kwestiach komunikacyjnych⁴⁶.

W dniu 3 maja, podczas obrad XVI Plenum KC SED, Walter Ulbricht, długoletni I sekretarz KC SED, ze względu na podeszły wiek, zrzekł się tej funkcji. I sekretarzem wybrany został Erich Honecker, członek Biura Politycznego KC SED od 1950 r. Walter Ulbricht, wybrany został przewodniczącym SED i zachował funkcję przewodniczącego Rady Państwa NRD.

Na VIII zjeździe SED, który się odbył w dniach 15 - 19 czerwca, w przyjętej na zakończenie uchwale, stwierdzono m. in.:

„Zjazd uważa mającą wkrótce nastąpić ratyfikację układów podpisanych między Związkiem Radzieckim i NRF oraz Polską i NRF za podstawowy czynnik uzdrowienia sytuacji na naszym kontynencie.

Zjazd opowiada się za członkostwem NRD w Organizacji Narodów Zjednoczonych i jej organizacjach wyspecjalizowanych. Jest to istotny warunek pokoju światowego i uniwersalności ONZ. Zjazd podkreśla gotowość NRD do nawiązania normalnych stosunków dyplomatycznych ze wszystkimi państwami. Niemiecka Republika Demokratyczna dąży do ustanowienia równoprawnych stosunków z NRF na podstawie prawa międzynarodowego.

Między socjalistyczną NRD, w której rozwija się socjalistyczny naród niemiecki, a monopolistyczno-kapitalistyczną NRF, w której żyje stary burżuazyjny naród, nie może być i nigdy nie będzie tzw. specjalnych stosunków wewnętrznie-niemieckich.

Zjazd oświadcza: między NRD i NRF, dwoma niezależnymi od siebie państwami o przeciwstawnych ustrojach społecznych dokonuje się prawidłowy proces odgraniczania. Dlatego mogą istnieć między nimi tylko stosunki oparte na pokojowej koegzystencji, zgodnie z prawem międzynarodowym.

Zjazd wyraża gotowość wniesienia wkładu w normalizację stosunków z Berlinem Zachodnim, który nie należał i nigdy nie będzie należeć do NRF, zgodnie z interesami odprężenia w sercu Europy”⁴⁷.

Dnia 7 lipca Prezydium Rady Ministrów NRD postanowiło zawiesić działalność Sekretariatu Stanu do Spraw Zachodnioniemieckich⁴⁸. Powody tej decyzji nie zo-

tycznie szkodliwą, gdyż — jego zdaniem — utrudnia wysiłki rządu Niemieckiej Republiki Federalnej na rzecz poprawy sytuacji w Europie (*Dokumentation zur Deutschlandfrage Hauptband VII*, s. 118). Zabiegi te, nie osiągnęły zamierzonego celu i nie odwiodły szeregu państw od nawiązania stosunków dyplomatycznych z NRD. Niedługo po tym, 6 IV ogłoszono porozumienie o nawiązaniu z dniem 16 marca stosunków dyplomatycznych między NRD i Chile („Zbiór Dokumentów” nr 4/1971, ss. 454 - 455), a 14 IV to samo uczyniła Gwinea Równikowa. W związku z nawiązaniem stosunków dyplomatycznych między NRD i Chile, Urząd Prasowy rządu federalnego oznajmił, że decyzja rządu chilijskiego utrudnia dialog między rządami NRD i NRF, uregulowanie między nimi stosunków i odprężenie w Europie. Jednocześnie rząd federalny zapowiedział ponowne zbadanie swych stosunków z Chile. „Bulletin” nr 55/1971, s. 572.

⁴⁶ Por. np. treść komunikatu z 12 spotkania, które odbyło się 30 IV 1971. *Aussenpolitische Korrespondenz* nr 22/1971; „Bulletin” 1971 nr 66, s. 680.

⁴⁷ „Zbiór Dokumentów” nr 6/1971, s. 639.

⁴⁸ „Neues Deutschland” z 8 VII 1971. O utworzeniu tego Sekretariatu zob. szerzej; J. M u s z y Ń s k i, *Główne założenia działalności Sekretariatu do Spraw Ogólno- i Zachodnioniemieckich w NRD*. „Przegląd Zachodni” nr 2/1967, ss. 373 - 379.

stały podane do publicznej wiadomości, jednak wydaje się, że była ona odzwierciedleniem wyraźnej tendencji dokumentowania pogłębiającego się procesu rozdziału NRD i NRF.

Kontynuowane w lipcu i sierpniu rozmowy między sekretarzami stanu nadal nie ujawniały oznak zbliżenia stanowisk. To samo można było powiedzieć o rokowaniach między rządem NRD a Senatem Berlina Zachodniego.

Rozpoczęte 26 marca 1970 r. rozmowy czterech mocarstw w sprawie Berlina Zachodniego, prowadzone przez ambasadorów trzech mocarstw zachodnich w Bonn i ambasadora ZSRR w NRD, weszły w fazę końcową. Dnia 23 sierpnia, tekst porozumienia został przez strony ostatecznie uzgodniony, a następnie przedłożony rządowi czterech mocarstw do zatwierdzenia. W dniu 24 względnie 25 sierpnia, NRD, NRF i Senat Berlina Zachodniego zaaprobowały osiągnięte porozumienie. Jednak na razie jego tekst nie został opublikowany. Nastąpiło to 3 września, podczas uroczystego podpisania przez ambasadora Związku Radzieckiego, P. Abrasimowa, Wielkiej Brytanii, R. Jacklinga, Stanów Zjednoczonych, K. Rusha i Francji, J. V. Sauvagnarguesa. Nosi ono nazwę *Porozumienie czterostronne* i składa się z porozumienia zasadniczego oraz szeregu załączników opatrzonych różnymi tytułami, które stanowią integralną część porozumienia⁴⁹.

Wejście w życie czterostronnego porozumienia uzależnione było od zawarcia układów regulujących szereg spraw między kompetentnymi władzami NRD i NRF. Wymienia je część II porozumienia zasadniczego zawierająca postanowienia dotyczące zachodnich sektorów Berlina. Były nimi:

1) Sprawa ruchu tranzytowego osób cywilnych i towarów między Berlinem Zachodnim a Republiką Federalną, drogami, kolejami i szlakami wodnymi przez terytorium NRD. Szczegółowe postanowienia w tej kwestii zostały zamieszczone w załączniku I. Przewidywane porozumienie w tej dziedzinie winno zagwarantować, iż ruch tranzytowy „będzie ułatwiony i będzie odbywać się bez zakłóceń. Będzie on odbywał się w sposób najprostsz, najszybszy i najbardziej uprzywilejowany, jaki przewiduje praktyka międzynarodowa” (punkt 1 załącznika).

2) Sprawy szczegółowego uregulowania zagadnień podróży, komunikacji i wymiany terytoriów wymienione w załączniku III;

a) polepszenie komunikacji między Berlinem Zachodnim a NRD,

b) podróże i odwiedziny mieszkańców Berlina Zachodniego w NRD w celach humanitarnych, rodzinnych, religijnych, kulturalnych i turystycznych, oraz związana z tym sprawa otwarcia dodatkowych przejść,

c) wymiana niewielkich enklaw oraz innych niewielkich obszarów między Berlinem Zachodnim a NRD,

d) rozszerzenie połączeń telefonicznych, telegraficznych, transportowych i innych zewnętrznych połączeń między Berlinem Zachodnim a NRD.

Sprawy wymienione w punktach 1 i 2 ustalone zostały po konsultacji i porozumieniu między rządem Związku Radzieckiego a rządem NRD.

W oświadczeniach, jakie ogłoszono w NRD i NRF po podpisaniu *Porozumienia czterostronnego*, oba państwa wychodząc z odmiennych punktów widzenia wyra-

⁴⁹ Tekst *Porozumienia czterostronnego* i innych należących do niego załączników, zob. „Zbiór Dokumentów” nr 9/1971, ss. 922 - 943. Zaznaczyć tu trzeba, iż protokół końcowy, zgodny z postanowieniem części III porozumienia, został jedynie parafowany. Z polskich opracowań dotyczących tego porozumienia, można wymienić: R. Rybicki, *Polityczne i prawne aspekty czteromocarstwowego porozumienia z 3 września 1971 r. w sprawie Berlina Zachodniego*. „Sprawy Międzynarodowe” nr 12/1971, ss. 5 - 15; tenże, *Status prawny Berlina Zachodniego*. Warszawa 1972; W. Tycner, *Berlin Zachodni*, Warszawa 1972.

żyły gotowość do zawarcia odpowiednich porozumień⁵⁰. Zostało to również podkreślone w listach, jakie 8 września przesłał E. Honecker i W. Stoph do L. Breżniewa i A. Kosygina⁵¹ oraz w jednobrzmiących pismach premiera Stopha do prezydenta Nixona, prezydenta Pompidou i premiera Heatha⁵². Gotowość do rokowań nad przewidzianymi układami wyraził też kanclerz Brandt w listach z 5 września do szefów państw i rządów czterech mocarstw⁵³. Aprobata Senatu do podjęcia rokowań wyrażona została w oświadczeniu złożonym przez burmistrza K. Schütza 7 września⁵⁴.

Do dnia podpisania *Porozumienia czterostronnego*, tj. do 3 września 1971 r. sekretarze stanu Kohl i Bahr odbyli 16 spotkań. Ostatnie z nich miało miejsce 26 sierpnia. W opublikowanym po spotkaniu komunikacie⁵⁵ strony wyraziły zadowolenie z wyników czteromocarstwowych rokowań berlińskich. Do tego czasu odbyło się też 7 spotkań przedstawicieli rządu NRD i Senatu Berlina Zachodniego: Kohrta i Müllera, których rozmowy toczyły się równoległe do rozmów sekretarzy stanu.

Postanowienia *Porozumienia czterostronnego* wyraźnie sprecyzowały zakres spraw, które winny być uzgodnione przez kompetentne władze NRD i NRF oraz NRD i Senat Berlina Zachodniego.

Wobec aprobaty dla postanowień *Porozumienia czterostronnego* i wobec wyrażenia zgody przez rząd NRD i NRF oraz Senat Berlina Zachodniego na prowadzenie między nimi rokowań w sprawie wypełnienia i uzupełnienia *Porozumienia czterostronnego*, nie było przeszkód, by rokowania mogły się rozpocząć wkrótce po jego podpisaniu.

Pełnomocnikami stron zostały mianowane te same osoby, które dotychczas uczestniczyły w rozmowach. A więc do rozmów sekretarzy stanu, ze strony NRD — dr Michael Kohl, a ze strony NRF — Egon Bahr. Natomiast do rozmów między rządem NRD a Senatem Berlina Zachodniego, ze strony NRD — sekretarz stanu, Günter Kohrt, a ze strony Berlina Zachodniego — dyrektor Senatu, Ulrich Müller.

Z podpisaniem *Porozumienia czterostronnego*, rozmowy sekretarzy stanu weszły w nowy etap. Dotychczas nie posiadały one charakteru rzeczywistych rokowań, teraz zaś — mając konkretnie sprecyzowane zadania — mogły się w takie przekształcić. Także tematyka poprzednio omawianych zagadnień koncentrowała się jedynie wokół ogólnych problemów komunikacyjnych między NRD i NRF z wyłączeniem kwestii będących przedmiotem czteromocarstwowych rokowań berlińskich. Obecnie, sprawy ruchu tranzytowego między Berlinem Zachodnim a NRF miały być oficjalnie negocjowane przez sekretarzy stanu. Zaznaczyć też trzeba, że po podpisaniu *Porozumienia czterostronnego*, znaczenie rokowań między NRD a NRF i Senatem Berlina Zachodniego, poważnie wzrosło. Wejście w życie porozumienia uzależnione bowiem było od zawarcia między nimi szczegółowych porozumień wykonawczych, które miały być włączone do *Porozumienia czterostronnego*.

Wiadome było, że rozpoczynający się nowy etap rozmów nie będzie przebiegał

⁵⁰ Por. np. wywiad udzielony przez E. Honeckera dla „Neues Deutschland” 5 IX 1971; wywiad W. Stopha dla agencji ADN. „Neues Deutschland” z 8 IX 1971; *Uchwała II Plenum KC SED z 17 września 1971 dotycząca Porozumienia czterostronnego*. „Zbiór Dokumentów” nr 9/1971, ss. 948 - 951; *Oświadczenie rządu NRF z 3 września 1971 dotyczące Porozumienia czterostronnego*, tamże, ss. 944 - 947.

⁵¹ „Neues Deutschland” z 10 IX 1971.

⁵² Tamże.

⁵³ *Dokumentation zur Deutschlandfrage*, Hauptband VII, ss. 204 - 205.

⁵⁴ Tamże, ss. 207 - 208.

⁵⁵ *Aussenpolitische Korrespondenz* nr 36/1971, s. 280.

łatwo. Różnice w interpretacji porozumienia przez rząd NRD z jednej strony oraz przez rząd NRF i Senat Berlina Zachodniego, z drugiej, były wyraźnie zarysowane⁵⁶. Jednakże mimo tego, każda ze stron wyrażała nadzieję, że rokowania zakończą się pomyślnie.

Pierwsze spotkanie sekretarzy stanu, po podpisaniu *Porozumienia czterostronnego*, odbyło się już 6 września w Bonn. Podobnie, jak i poprzednio, utrzymano zasadę poufności rokowań i organizowania spotkań na przemian u każdej ze stron. Jak wynikało z ogłoszonego po spotkaniu komunikatu, rozpatrywano przede wszystkim rozmaite sprawy proceduralne⁵⁷. Jednak, jak to później ujawniono, Kohl przedłożył też projekty układów dotyczące komunikacji między NRD i NRF oraz ruchu tranzytowego między Berlinem Zachodnim a NRF.

Już 9 września, podczas drugiego spotkania sekretarzy stanu, ujawniły się tak istotne różnice w stanowiskach obu stron, że spowodowały one nawet zawieszenie rokowań na pewien czas⁵⁸. Kontrowersje te dotyczyły dwóch zasadniczych kwestii: sprawy niemieckiego przekładu *Porozumienia czterostronnego* i jego interpretacji oraz pozostającej w bezpośrednim związku sprawy kompetencji do rokowań nad uzgodnieniem poszczególnych uregulowań przewidzianych przez *Porozumienie czterostronne*.

Jeżeli chodzi o pierwszą kwestię, to wynikała ona stąd, że język niemiecki nie był językiem oryginalnym *Porozumienia czterostronnego*. Zostało ono bowiem sporządzone w języku rosyjskim, angielskim i francuskim i tylko one były językami oryginalnymi porozumienia. Natomiast, jak to wynikało z wypowiedzi ambasadora radzieckiego Abrasimowa, przekazanej w dniu podpisania porozumienia, prasie, radiu i telewizji NRD⁵⁹, opracowanie niemieckiego przekładu należy do odpowiednich władz niemieckich i nie jest przedmiotem zainteresowania ambasadorów czterech mocarstw. Wychodząc z tego założenia, ze strony NRD kwestionowano istnienie uzgodnionego między rządami NRD i NRF i zatwierdzonego przez ambasadorów czterech mocarstw, urzędowego przekładu na język niemiecki *Porozumienia czterostronnego*⁶⁰. Strona zachodniemiecka i zachodniobermberska stały na stanowisku, że istnieje taki autoryzowany tekst niemiecki⁶¹. Ambasador amerykański miał nawet uzależniać podpisanie porozumienia od opracowania tłumaczenia niemieckiego, aby w przyszłości zapobiec kontrowersjom na tym tle między rządem federalnym i rządem NRD⁶². Rząd federalny nie zaprzeczał jednak, że faktycznie tekst niemiecki nie był przez strony rokowań berlińskich formalnie zatwierdzony. Nie wnikając dokładnie w to zagadnienie, faktem jest, że każda z rokujących stron przyjmowała za podstawę inne tłumaczenie niemieckie tekstu *Porozumienia czterostronnego*, przy czym tłumaczenia te różniły się w szeregu punktach.

Natomiast co do kwestii dotyczącej kompetencji do prowadzenia rokowań, to powstała ona również z różnic interpretacji postanowień *Porozumienia czterostron-*

⁵⁶ Por. przyp. 50 i 54.

⁵⁷ *Dokumentation zur Deutschlandfrage*, Hauptband VII, s. 206.

⁵⁸ Mógłby na to wskazywać fakt, że nie wyznaczono nowego terminu rozmów.

⁵⁹ „Neues Deutschland” z 4 IX 1971.

⁶⁰ „Trybuna Ludu” z 18 IX 1971.

⁶¹ *Dokumentation zur Deutschlandfrage*, Hauptband VII, ss. 209 - 211.

⁶² Dnia 22 września 1971, ambasador Stanów Zjednoczonych w Republice Federalnej Kenneth Rush, wygłosił w Izbie Handlu i Przemysłu w Berlinie Zachodnim przemówienie, w którym zawarł główne założenia amerykańskiej interpretacji *Porozumienia czterostronnego* i związanych z nim problemów. „The Department of State Bulletin”, vol. LXXV, No. 1688, November 1, 1971, ss. 489 - 497.

nego. Chodziło tutaj o te części porozumienia, które określały powiązania Berlina Zachodniego z NRF, a zwłaszcza o sformułowania zawarte w załączniku II p. 1. Rząd federalny, pragnąc podkreślić — w myśl swej interpretacji — istnienie szczególnie silnych powiązań między Republiką Federalną a Berlinem Zachodnim, chciał, aby całość spraw komunikacyjnych między NRF a tym miastem, uregulowana została w rokowaniach między nim a rządem NRD, z wyłączeniem Senatu Berlina Zachodniego. Przeciwnie, rząd NRD stojąc na stanowisku, że związki te mają jedynie luźny charakter i istnieją tylko określone ściśle powiązania, a nie więź instytucjonalna implikująca prawa Republiki Federalnej do decydowania o sprawach Berlina Zachodniego twierdził, że w rokowaniach winno się wyraźnie wyodrębnić problematykę stosunków między NRF i NRD od problematyki stosunków między Berlinem Zachodnim a NRD. Dlatego też rząd NRD zamierzał uregulować z rządem federalnym tylko sprawę tranzytu osób i towarów z NRF do Berlina Zachodniego, a tranzyt z Berlina Zachodniego do NRF miałby być uzgodniony w rokowaniach z Senatem.

Mimo oznak wskazujących, że rokowania sekretarzy stanu już na wstępie ulegną załamaniu, 14 września odbyło się kolejne spotkanie. To i następne (22 września) nie doprowadziło jednak do zbliżenia stanowisk w sprawie niemieckiego tekstu *Porozumienia czterostronnego*. Powstała więc sytuacja, która nie stwarzała pomyślnych perspektyw dla dalszych rokowań. W podobnym impasie znalazły się również rokowania Kohrt—Müller, które — zdaniem Senatu zachodniobierlińskiego — powinny być zsynchronizowane z rokowaniami sekretarzy stanu i ich nie wyprzedzać. Stąd, brak postępu w rokowaniach Kohl—Bahr, wyraźnie zahamował rozmowy między Senatem a NRD.

Problematyka rokowań między rządami NRD i NRF była niewątpliwie poruszana w czasie wizyty kanclerza Brandta w Związku Radzieckim. W ZSRR kanclerz przebywał w dniach 16-18 września i razem z Bahrem konferował w Oreandzie z sekretarzem generalnym KC KPZR, Leonidem Breżniewem. Ogłoszony na zakończenie wizyty komunikat, stwierdzał w sprawie stosunków między NRD i NRF, co następuje:

„Normalizacja stosunków między Niemiecką Republiką Demokratyczną a Niemiecką Republiką Federalną na zasadzie całkowitego równouprawnienia, niedyskryminacji, wzajemnego poszanowania niezależności i samodzielności każdego z obu państw w sprawach dotyczących ich kompetencji wewnętrznych, w ich odpowiednich granicach, jest obecnie możliwa i ma wielkie znaczenie. Jednym z ważnych kroków w tym kierunku będzie przystąpienie obu tych państw w toku procesu rozładowywania napięcia w Europie do Organizacji Narodów Zjednoczonych i do jej międzynarodowych organizacji wyspecjalizowanych. Zgodnie z osiągniętym wcześniej porozumieniem, Związek Radziecki i Republika Federalna będą we właściwy sposób przyczyniać się do takiego uregulowania problemu”⁶³.

Poważny wpływ na przełamanie impasu w rokowaniach Kohl—Bahr, a tym samym Kohrt—Müller, wywarło zawarte 30 września przez przedstawicieli Ministerstw poczty i telekomunikacji porozumienie, które wraz z protokołem o rokowaniach dotyczyło wprowadzenia udogodnień łącznościowych między obu państwami i między stolicą NRD a Berlinem Zachodnim oraz wyrównań finansowych NRF za usługi pocztowe świadczone przez NRD w latach 1948-1966⁶⁴. Porozu-

⁶³ „Zbiór Dokumentów” nr 9 1971, s. 976.

⁶⁴ *Dokumentation zur Deutschlandfrage*, Hauptband VII, ss. 247-251.

mienie to — obok dużego znaczenia praktycznego, miało też poważną wagę polityczną. W punkcie 2.1 protokołu NRD wyraziła zgodę na objęcie Berlina Zachodniego tym porozumieniem, co w NRF interpretowano w ten sposób, że NRD uznała kompetencje NRF do działania również w imieniu Berlina Zachodniego.

Rokowania sekretarzy stanu zostały wznowione zaraz następnego dnia po podpisaniu porozumienia pocztowego, tj. 1 października. Od tego czasu częstotliwość spotkań zwiększyła się, choć trudno było mówić o osiąganiu wyraźnych postępów. Tendencja ta utrzymywała się też w listopadzie.

Ze strony NRD deklarowano uczynić wszystko, aby doprowadzić do pomyślnego zakończenia rokowań z Republiką Federalną i Berlinem Zachodnim⁶⁵.

Istniało szereg powodów, które skłaniały wszystkich partnerów do możliwie szybkiego ukończenia rokowań. Wystarczy wymienić tu sprawę ratyfikacji przez NRF układów ze Związkiem Radzieckim i Polską lub osiągnięcie postępu na drodze do zwołania europejskiej konferencji bezpieczeństwa.

W listopadzie rokowania sekretarzy stanu najczęściej trwały co najmniej dwa dni, a pod koniec miesiąca spotkanie przeciągnęło się do czterech dni. Ostatecznie 3 grudnia podano do wiadomości⁶⁶, że Kohl i Bahr zakończyli rokowania w sprawie umowy o ruchu tranzytowym między NRF a Berlinem Zachodnim. Termin parafowania układu miał być uzgodniony później. Wkrótce miano też ponownie przystąpić do kontynuowania rokowań w sprawie układu komunikacyjnego NRD—NRF. Na początku grudnia w rokowaniach Kohr—Müller wystąpiły nowe trudności, które wywołały nawet przerwanie rozmów. Ostatecznie jednak, 11 grudnia parafowano trzy umowy, które przewidziane były w *Porozumieniu czterostronnym*:

1) Umowę między rządem Niemieckiej Republiki Demokratycznej i rządem Niemieckiej Republiki Federalnej o ruchu tranzytowym osób cywilnych i towarów między Niemiecką Republiką Federalną i Berlinem Zachodnim;

2) Porozumienie między rządem Niemieckiej Republiki Demokratycznej i Senatem w sprawie ułatwień i polepszeń w ruchu turystycznym i składaniu wizyt;

3) Porozumienie między rządem Niemieckiej Republiki Demokratycznej i Senatem w sprawie uregulowania problemu enklaw przez wymanę terytoriów.

Umowa została parafowana przez Kohla i Bahra w stolicy NRD, natomiast oba porozumienia parafowali Kohrt i Müller w Berlinie Zachodnim.

Teksty wszystkich trzech porozumień wraz z odpowiednimi załącznikami miały być opublikowane zaraz po parafowaniu⁶⁷.

W związku z parafowaniem umowy o ruchu tranzytowym między NRF a Berlinem Zachodnim kanclerz Brandt skierował 14 grudnia do ambasadorów trzech mocarstw zachodnich w Bonn, równobrzmiące pisma zawierające powiadomienia o jej zawarciu⁶⁸. W swych odpowiedziach ambasadorzy stwierdzili zgodność postanowień umowy z *Porozumieniem czterostronnym*⁶⁹. Wymiana listów o podobnej treści nastąpiła też 14 i 16 grudnia między burmistrzem Berlina Zachodniego Schützem, a Komendanturą Aliancką⁷⁰. W odpowiedzi burmistrzowi Schützowi, Komendantura potwierdziła zgodność porozumień zawartych przez Senat z *Poro-*

⁶⁵ Por. przemówienie E. Honeckera wygłoszone 5 XI 1971 w ambasadzie radzieckiej w Berlinie („Trybuna Ludu” z 7 XI 1971); także przemówienie W. Stopha, wygłoszone 9 XI 1971 na wiecu przedwyborczym w Dreźnie („Trybuna Ludu” z 10 XI 1971).

⁶⁶ *Dokumentation zur Deutschlandfrage*, Hauptband VII, s. 285.

⁶⁷ „Aussenpolitische Korrespondenz” nr 51/52 1971; *Dokumentation zur Deutschlandfrage*, Hauptband VII, ss. 292 - 315.

⁶⁸ Tamże, ss. 342 - 343.

⁷⁰ Tamże, s. 349.

zumieniem czterostronnym oraz upoważniła Senat do podpisania i wykonania odpowiednich decyzji w sprawie otwarcia między stolicą NRD i Berlinem Zachodnim nowych przejść granicznych⁷¹.

Dnia 17 grudnia Kohl i Bahr podpisali w Bonn układ o ruchu tranzytowym, a 20 grudnia Kohrt i Müller — porozumienia zawarte między NRD a Berlinem Zachodnim.

W tym samym czasie co podpisanie umowy o ruchu tranzytowym, Kohl i Bahr dokonali wymiany listów w sprawie przedterminowego wejścia w życie (z dniem 1 stycznia 1972), postanowień art. 18 układu o tranzyście z NRF do Berlina Zachodniego⁷².

Układ o tranzyście był pierwszą umową międzyrządową, jaką zawarli między sobą NRD i NRF. Doniosłość tego faktu podkreślono dobitnie w komentarzu, jaki ukazał się na łamach „Neues Deutschland”, w którym m. in. stwierdzono:

„Rokowania dotyczące układu i jego parafowanie są samodzielnym suwerennym aktem rządu NRD. Po raz pierwszy zawarte zostały w ten sposób między NRD i NRF ważne na płaszczyźnie prawa międzynarodowego porozumienia dotyczące istotnych spraw. Trzeba stwierdzić, że układ ten spełnia wszelkie wymogi porozumienia ważnego z punktu widzenia prawa międzynarodowego, zawartego między dwoma niezależnymi od siebie państwami”⁷³.

Natomiast w komentarzu dotyczącym porozumień między rządem NRD a Senatem Berlina Zachodniego, pisano:

„Senat Berlina Zachodniego musi wziąć za punkt wyjścia fakty. Musi uznać, że Berlin jest stolicą NRD i że rząd NRD posiada i wykonuje zwierzchnią władzę państwową nad całym terytorium państwa z jego stolicą włącznie. Porozumienia między rządem NRD i Senatem Berlina Zachodniego spełniają ważne warunki dla wprowadzenia w życie układu czterostronnego. Wraz z tym naberają mocy stwierdzenia 4 mocarstw, zgodnie z którymi Berlin Zachodni nie jest częścią składową NRF i nie może być przez nią rządzony”⁷⁴.

W ciągu roku 1971 zapadły decyzje ważne może nie tyle dla rozwoju i oblicza stosunków między NRD i NRF, ile przede wszystkim dla rozwiązania tzw. kwestii berlińskiej, która wywierała istotny wpływ na możliwości postępu w unormowaniu stosunków między obu państwami. Mimo że rokowania berlińskie czterech mocarstw nie przebiegały łatwo, udało się im jednak osiągnąć porozumienie, zaaprobowane także przez władze NRD, NRF i Senat Berlina Zachodniego, które położyło kres istnieniu tego problemu. Wprawdzie, co stwierdzono w tekście porozumienia, różnice w poglądach na status Berlina Zachodniego nadal się utrzymywały, lecz nie wykluczyły one znalezienia formuły możliwej do przyjęcia przez zainteresowane strony. Władze obu państw i Senat Berlina Zachodniego zaraz po podpisaniu *Porozumienia czterostronnego* przystąpiły do rokowań nad zawarciem przewidzianych przez to porozumienie układów. W ciągu niespełna czterech miesięcy, delegacje

⁷¹ Sprawy te reguluje list sekretarza stanu Kohrta do dyrektora Senatu Müllera, będący załącznikiem do porozumienia w sprawie ułatwień i polepszeń w ruchu turystycznym i w składaniu wizyt („Aussenpolitische Korrespondenz” nr 51 - 52 1971, s. 409).

⁷² *Dokumentation zur Deutschlandfrage*, Hauptband VII, ss. 352 - 353.

⁷³ Według „Trybuny Ludu” z 14 XII 1971.

⁷⁴ Tamże.

NRD, NRF i Senatu zachodniobierlińskiego wynegocjowały trzy układy, które, wraz z załącznikami, stały się niezbędnym uzupełnieniem *Porozumienia czterostronnego*.

Zapoczątkowane w Erfurcie i Kassel w 1970 r., bezpośrednie rokowania oficjalnych przedstawicieli NRD i NRF, przybrały postać instytucji trwałej i zerwały ostatecznie ze stanem braku kontaktów między obu państwami.

Tendencjom stopniowych zmian polityki NRF w stosunku do NRD, jakie można było zaobserwować w 1971 r., w dalszym ciągu usiłowała przeciwdziałać opozycja skupiona w CDU/CSU. Partie te krytycznie ustosunkowane do polityki wschodniej kanclerza Brandta, zarzucały mu zbyt daleko idące ustępstwa wobec NRD, co — ich zdaniem — godziło i w interesy Republiki Federalnej, i uniemożliwiało osiągnięcie celów do jakich dotychczas dążono. Stojąc niezmiennie na pozycjach reprezentowanych przez poprzednie rządy zachodniemieckie, chadecja domagała się m. in. uzależnienia ratyfikacji układów ze Związkiem Radzieckim i Polską nie tylko od osiągnięcia „zadowalającej regulacji berlińskiej”, ale idąc dalej niż rząd w wysuwaniu warunków, głosiła ścisłe uzależnienie ratyfikacji tych układów od zgody NRD na szereg ustępstw wobec Republiki Federalnej. Ze względów taktycznych, nie wykluczając możliwości współpracy z rządem dla określenia wspólnej platformy polityki wobec Związku Radzieckiego, Polski i NRD, opozycja faktycznie usiłowała sparaliżować politykę kanclerza Brandta. Popierając formalnie prowadzenie rokowań z NRD i zawieranie z nią układów, w rzeczywistości pragnęła wykorzystać nawiązane między obu państwami kontakty do ingerowania w wewnętrzne sprawy NRD⁷⁵. Krytyka polityki rządu federalnego dotyczyła nie tylko jej ogólnych założeń, lecz była również skierowana przeciwko postawie i działalności delegacji reprezentującej NRF podczas rokowań z NRD; tak np. Bahrowi zarzucano nieumiejętne prowadzenie rozmów z przedstawicielem NRD i żądano jego odwołania⁷⁶.

W dniu 20 stycznia 1972 r., nastąpiło wznowienie rokowań między Kohlem i Bahrem⁷⁷. Kolejny, nowy etap rokowań miał, zgodnie z wcześniejszymi uzgodnieniami, doprowadzić do zawarcia układu komunikacyjnego między obu państwami. Dotychczas uregulowany został tylko wąski wycinek problemów komunikacyjnych, a mianowicie tranzyt osób cywilnych i towarów między Republiką Federalną a Berlinem Zachodnim. Teraz przed delegacjami stało zadanie ujęcia w ramy prawne całokształtu problematyki ruchu komunikacyjnego między obu państwami.

Stan stosunków, jaki istniał między NRD i NRF w chwili wznowienia rokowań wskazywał, że i ten etap rozmów nie będzie łatwy i może się przeciągnąć. W przeciwieństwie do sytuacji poprzedniej nie istniał już nacisk osiągnięcia porozumienia, co wynikało z postanowień *Porozumienia czterostronnego*. Rząd federalny dalej powstrzymywał się przed uznaniem NRD i prowadził politykę przeciwdziałania zamiarom państw trzecich uregulowania przez nie stosunków z NRD. Rząd zachodniemiecki nadal też trwał przy określaniu stosunków między obu państwami, jako stosunków „specjalnych” lub „wewnątrzniemieckich”. Stanowisko takie nie stwarzało pomyślnych perspektyw dla nowo podjętych rokowań. Rząd NRD realizując poli-

⁷⁵ Por. *Deklarację* uchwaloną na XVIII Zjeździe CDU w Düsseldorfie 27 I 1971 r. *Dokumentation zur Deutschlandfrage*, Hauptband VII, s. 18.

⁷⁶ „Süddeutsche Zeitung” z 13 - 14 III 1971.

⁷⁷ Kontynuowanie rozmów zostało już zapowiedziane w oświadczeniach, jakie obaj sekretarze stanu złożyli 11 XII 1971 r. przy parafowaniu układu między NRD i NRF o tranzyście między NRF a Berlinem Zachodnim (oświadczenie sekretarza stanu Kohla zob. „Aussenpolitische Korrespondenz” nr 51 - 52 1971, s. 398, oświadczenie sekretarza stanu Bahra zob. „Bulletin” nr 183/1971, s. 1965). Jak wynikało z tych oświadczeń, rokowania dotyczyć będą ogólnego układu komunikacyjnego i miały się wkrótce rozpocząć. Zamiar dalszych rokowań został też ponownie wyrażony w oświadczeniach sekretarzy stanu złożonych przy podpisywaniu układu („Bulletin” nr 189/1971, s. 2049).

tykę całkowitej odrębności socjalistycznego państwa niemieckiego od obcej ustrojowo Republiki Federalnej, widział w fakcie zawarcia przez NRF układów z Polską i ZSRR oraz w *Porozumieniu czterostronnym* kolejny dowód na rzeczywiste i nieodwracalne odgraniczenie obu państw. Nie może być więc mowy o istnieniu jedności na jakiegokolwiek płaszczyźnie. Dla NRD Republika Federalna jest „zagranicą” i to „imperialistyczną zagranicą”⁷⁸.

Według źródeł zachodniemieckich podczas pierwszego spotkania przedstawiciel rządu NRD Kohl przedłożył gotowy projekt układu. Rozmowy nad takim układem nie stanowiły tematyki zupełnie nowej; szereg problemów było już rozpatrywanych podczas negocjacji w 1971 r., szczególnie w związku ze sprawą tranzytu do Berlina Zachodniego. Teraz jednak całokształt tych zagadnień miał się wysunąć na plan pierwszy. Choć rokowania w dużej mierze miały dotyczyć problemów natury technicznej wiadome było, że traktowano je również jako przygotowanie podstaw do dyskusji nad zagadnieniami ogólnej normalizacji stosunków między obu państwami. Od pomyślnego rozwiązania spraw komunikacji zależały więc losy dalszego ułożenia się obustronnych stosunków.

Podobnie jak w poprzednich rokowaniach, i teraz strony przyjęły pełną poufność rozmów. Spotkanie pierwsze poświęcone było głównie podsumowaniu dotychczasowych wyników rokowań i wytyczeniu kierunków następnych rozmów. Rząd federalny stał na stanowisku, że sprawy transportu powietrznego nie powinny być objęte przyszłym układem, gdyż należą one nadal do kompetencji trzech mocarstw zachodnich⁷⁹. Wyłączone również miały być kwestie żeglugi morskiej⁸⁰. Ze strony NRD uważano jednak, że problem komunikacji lotniczej winien być wynegocjowany przez oba państwa prowadzące rokowania.

Po spotkaniu sekretarzy stanu (2 lutego), nastąpiła w rokowaniach ponad miesięczna przerwa trwająca do 9 marca. W okresie tym miały miejsce pewne wydarzenia, które wprowadziły nowe elementy w rozwój stosunków między obu państwami oraz między NRD i Berlinem Zachodnim.

Dnia 15 lutego, rozpoczęte zostały między rządem NRD a Senatem Berlina Zachodniego rokowania dotyczące spraw technicznych związanych z porozumieniami z grudnia 1971 r.⁸¹

Dnia 23 lutego, Biuro Polityczne KC SED i Rada Ministrów NRD wspólnie ogłosiły, że od 29 marca do 5 kwietnia i od 17 do 24 maja, tj. w okresie Świąt Wielkanocy i Zielonych Świątek, będą wprowadzone w życie przepisy układu między NRD a NRF o tranzycie osób cywilnych i towarów między NRF i Berlinem Zachodnim oraz porozumienia między NRD i Berlinem Zachodnim w sprawie ułatwień i polepszeń w ruchu turystycznym i w składaniu wizyt⁸². Układy te miały nabrać mocy obowiązującej dopiero po ratyfikacji układów między NRF a ZSRR i Polską oraz wejściu w życie *Porozumienia czterostronnego*.

Decyzja o przedterminowym, czasowym wprowadzeniu w życie postanowień tych dwóch porozumień, była gestem dobrej woli ze strony NRD i ważnym wkładem w dzieło budowy bezpieczeństwa europejskiego. Senat Berlina Zachodniego i rząd federalny przyjęły z uznaniem decyzje władz NRD.

⁷⁸ Por. przemówienie E. Honeckera do żołnierzy Armii Ludowej NRD wygłoszone 6 I 1972 r. w Prora na wyspie Rugii („Neues Deutschland” z 8 I 1972).

⁷⁹ Wynika to z części 12 umowy między NRF a 3 mocarstwami zachodnimi w sprawie uregulowania zagadnień powstałych przez wojnę i okupację, podpisanej 26 V 1952 (*Die Gesamtverfassung Deutschlands. Nationale und internationale Texte zur Rechtslage Deutschlands*. Bearbeitet von Dietrich Rauschnig. Frankfurt am Main, Berlin 1962, ss. 174 - 175).

⁸⁰ „Frankfurter Rundschau” z 21 I 1972.

⁸¹ „Archiv der Gegenwart” 1972, s. 16887.

⁸² „Aussenpolitische Korrespondenz” nr 9 1972, ss. 61 - 63.

W sprawozdaniu o stanie narodu na rok 1972⁸³, jakie złożył kanclerz Brandt 23 lutego podczas pierwszego czytania w *Bundestagu* ustaw ratyfikacyjnych do układów między NRF a ZSRR i Polską podkreślono, że rząd federalny gotów jest uregulować traktatowo całokształt swych stosunków z NRD. Zaznaczono przy tym, że oba państwa nie są dla siebie zagranicą, lecz mimo występujących różnic i przeciwności istnieje jeszcze więź narodu. Rząd federalny zamierzał w dalszym ciągu opierać swą politykę na fakcie istnienia jednego narodu niemieckiego na obszarze dwóch państw. Nadal, stwierdzano w sprawozdaniu, „20 punktów” z Kassel stanowiło wiążącą wytyczną dla rokowań z NRD.

Przemawiając 10 marca w Lipsku, I sekretarz KC SED, E. Honecker, ponownie zwrócił uwagę na ścisły związek zachodzący między wejściem w życie *Pozorumienia czterostronnego* i uzupełniających go układów od ratyfikacji układów Republiki Federalnej ze Związkiem Radzieckim i Polską. Od tego uzależniony też jest pokojowy rozwój stosunków między NRD i NRF, który w ostatecznym rezultacie ma doprowadzić do ustanowienia w interesie pokoju dobrosąsiedzkich stosunków. Ta polityka pokojowej koegzystencji nie stoi w sprzeczności z obiektywnym procesem odgraniczania obu państw, który trwa już od przeszło 20 lat⁸⁴.

Przemówienie Honeckera, zinterpretowane zostało 13 marca przez rzecznika rządu federalnego von Wechmara jako gotowość NRD do pełnej normalizacji stosunków z Republiką Federalną⁸⁵.

W marcu sekretarze stanu odbyli dwa spotkania, które trwały po dwa dni.

Sprawa okresowego wprowadzenia w życie przez władze NRD postanowień układów z grudnia 1971 r., była przez Kohla i Bahra omawiana 9 - 10 marca w stolicy NRD.

Komunikat⁸⁶ z następnego spotkania (22 i 23 marca) stwierdza, że prowadzono intensywne rokowania i osiągnięto dalszy postęp. Ponownie rozpatrywano też sprawy związane z czasowym wprowadzeniem w życie przez NRD postanowień układu tranzytowego.

Eksperti obu stron, którzy towarzyszyli sekretarzom stanu, kontynuowali rozmowy w sprawie uregulowania w formie układu problemu obowiązkowych ubezpieczeń pojazdów mechanicznych.

Pomyślny przebieg rokowań spowodował, że na początku kwietnia sekretarze stanu postanowili zwiększyć częstotliwość spotkań, które odąd miały następować nie co dwa tygodnie a w odstępach tygodniowych⁸⁷. Fakt ten wskazywał na realne widoki osiągnięcia porozumienia w niedługim stosunkowo czasie. Nie wykluczano przy tym, że rokowania mogą się zakończyć przed debatą w *Bundestagu* dotyczącą układów wschodnich, która miała się odbyć w maju.

Wobec zbliżającego się terminu rozpoczęcia przez *Bundestag* kolejnej, decydującej dyskusji na temat przyjęcia układów ze Związkiem Radzieckim i Polską, NRD ponownie podkreśliła doniosłe znaczenie tej sprawy dla dalszego unormowania stosunków z Republiką Federalną. Określił to jednoznacznie Honecker, w przemówieniu wygłoszonym 18 kwietnia w Sofii, podczas wizyty delegacji partyjno-rządowej NRD w Bułgarii⁸⁸.

Honecker stwierdził, że odrzucenie układów zniweczyłoby wszystko co dotychczas uczyniono dla rozwoju normalnych stosunków między NRD i NRF. NRD mając

⁸³ „Bulletin” nr 26/1972 (Sonderausgabe), ss. 307 - 309.

⁸⁴ „Neues Deutschland” z 11 III 1972.

⁸⁵ „Frankfurter Allgemeine Zeitung” z 14 III 1972.

⁸⁶ „Bulletin” nr 46/1972, s. 688.

⁸⁷ „Der Tagesspiegel” z 5 IV 1972.

⁸⁸ „Neues Deutschland” z 19 IV 1972.

na uwadze interesy pokoju i interesy obywateli obu państw, zabiega o ugruntowanie dobrosąsiedzkich stosunków. Po ratyfikacji NRD jest gotowa przystąpić do rokowań na te tematy. Honecker odrzucił możliwość rokowań z przywódcami CDU/CSU. Dnia 24 kwietnia frakcja CDU/CSU, powołując się na art. 67 Ustawy Zasadniczej wystąpiła z tzw. konstruktywnym wotum nieufności wobec kanclerza Brandta i wniosła o wybranie kanclerzem przewodniczącego CDU Rainera Barzela⁸⁹. Wniosek ten opozycja uzasadniła swym negatywnym stanowiskiem wobec układów wschodnich wyrażonym 26 sierpnia 1970 r.⁹⁰ Kierowała się też — jak stwierdzono w uzasadnieniu wniosku — „troską (wywołaną faktem), że wskutek polityki rządu federalnego kwestia niemiecka nie pozostała otwarta, prawo do samostanowienia jest zagrożone a zastrzeżenia wobec traktatu pokojowego przekreślone”.

Wniosek ten, poddany pod głosowanie 27 kwietnia, nie uzyskał wymaganej w takim przypadku większości absolutnej, wynoszącej 249 głosów. Do obalenia rządu zabrakło opozycji dwóch głosów.

Już po złożeniu wniosku o wotum nieufności, Honecker w wywiadzie udzielonym dziennikowi „Neues Deutschland” i agencji ADN ponownie wykluczył możliwość rokowań z przedstawicielami CDU/CSU. Związek Radziecki, Polska i NRD nie podjęłyby jakichkolwiek nowych rokowań w sprawie już podpisanych umów⁹¹.

W czasie gdy w *Bundestagu* ważyły się losy rządu kanclerza Brandta, 26 kwietnia Kohl i Bahr ogłosili, że rokowania nad układem komunikacyjnym zostały zakończone⁹². Jednocześnie pełnomocny przedstawiciel ministra finansów NRD i pełnomocny przedstawiciel federalnego ministra sprawiedliwości podpisali porozumienie o odszkodowaniach za wypadki samochodowe⁹³.

Jak wynikało z oświadczeń złożonych przez sekretarzy stanu⁹⁴, układ miał być parafowany po zatwierdzeniu go przez rządy, co winno nastąpić w ciągu najbliższych dni, jego podpisanie natomiast dopiero po ratyfikacji układów między NRF a ZSRR i Polską.

Układ w sprawie komunikacji był pierwszym układem międzypaństwowym zawartym między obu państwami i miał posiadać taką samą moc wiążącą jak inne umowy państwowe zawierane przez NRD i NRF z państwami trzecimi.

Po zatwierdzeniu tekstu układu przez oba rządy, dnia 12 maja Kohl i Bahr parafowali go w Bonn. Jednocześnie tekst układu podany został do publicznej wiadomości⁹⁵.

Ratyfikacja przez *Bundestag* (17 maja) układów Republiki Federalnej ze Związkiem Radzieckim i Polską⁹⁶ spełniła warunek, od którego uzależnione było podpisanie układu w sprawie komunikacji. Nastąpiło to 26 maja w stolicy NRD — Berlinie.

Układ w sprawie komunikacji składa się ze wstępu i 33 artykułów, podzielonych na 6 części: postanowienia ogólne, komunikacja kolejowa, żegluga śródlądowa, komunikacja samochodowa, żegluga morska i postanowienia końcowe.

Według brzmienia art. 33, układ jest bezterminowy i może być wypowiedziany w 5 lat po jego wejściu w życie, na 3 miesiące przed końcem roku kalendarzowego.

⁸⁹ *Dokumentation zur Deutschlandfrage*, Hauptband VII, s. 561.

⁹⁰ *Dokumentation zur Deutschlandfrage*, Hauptband VI, ss. 478 - 479.

⁹¹ „Aussenpolitische Korrespondenz” nr 18/1972, ss. 136 - 137.

⁹² „Aussenpolitische Korrespondenz” nr 18/1972, s. 133; „Bulletin” nr 62/1972, s. 870.

⁹³ Porozumienie to weszło w życie z dniem podpisania.

⁹⁴ „Aussenpolitische Korrespondenz” nr 18/1972, ss. 133 - 139.

⁹⁵ „Aussenpolitische Korrespondenz” nr 20/1972, ss. 149 - 156; „Bulletin” nr 69/1972 (Sonderausgabe), ss. 982 - 992.

⁹⁶ „Bulletin” nr 72/1972, ss. 1046 - 1047.

Miał on nabrać mocy obowiązującej w dniu wymiany między stronami notawiających, że spełnione zostały warunki wewnątrzpaństwowe każdej ze stron do wprowadzenia go w życie.

Do układu weszły też w formie załączników zapiski protokolarne dotyczące poszczególnych artykułów (art. 1, 12, 17, 21, 23, 25, 28, 32).

Układ nie obejmuje spraw komunikacji lotniczej. W osobnej zapisce protokolarnej stwierdzono jedynie, że oba państwa w „odpowiednim czasie podejmą rokowania nad umową o komunikacji lotniczej i w współpracy na tym polu”.

Z załączonych do układu listów jakie wymienili Kohl i Bahr wynikało, że po podpisaniu układu oba państwa przystąpią do międzynarodowych porozumień, dotyczących kolejowej komunikacji osób i przesyłek.

Z treści oświadczeń⁹⁷ złożonych przez obu sekretarzy stanu przy podpisywaniu układu wynikało, że rozciąga się on też na Berlin Zachodni i nie narusza postanowień *Porozumienia czterostronnego* ani układów wchodzących w jego skład. W dniu podpisania układu Kohl zawiadomił Bahra listem, potwierdzonym przez tego ostatniego, o dokonaniu — po wejściu w życie układu — szeregu ułatwień w podróżach między obu państwami⁹⁸.

Znaczenie polityczne układu w sprawie komunikacji wyrażone zostało w jego wstępie, gdzie sygnatariusze stwierdzają, że ma się on przyczynić do odprężenia w Europie i stworzenia między NRD i NRF dobrosąsiedzkich wzajemnych stosunków, jakie są przyjęte między niezależnymi od siebie państwami. Podpisanie układu umożliwiała też rozpoczęcie nowego etapu rokowań, tym razem w sprawie ogólnej regulacji stosunków między Republiką Federalną a NRD. Podkreślono to w oświadczeniach złożonych przy podpisywaniu i oznajmiono, że podjęcie dalszych rokowań nastąpi po podpisaniu protokołu końcowego *Porozumienia czterostronnego*.

Ratyfikacja (26 maja) przez Radę Państwa PRL układu z NRF o podstawach normalizacji ich wzajemnych stosunków, podpisanego w Warszawie 7 grudnia 1970 r. i ratyfikowanie (31 maja) przez Radę Najwyższą ZSRR układu z NRF z 12 sierpnia 1970 r., pozwoliło ukończyć postępowanie ratyfikacyjne wobec tych układów. Dokonana 3 czerwca wymiana dokumentów ratyfikacyjnych wprowadziła je w życie.

Tego samego dnia ministrowie spraw zagranicznych czterech mocarstw: Związku Radzieckiego (A. Gromyko), Francji (M. Schumann), W. Brytanii (sir A. Douglas-Home) i sekretarz stanu USA (W. Rogers) podpisali w Berlinie Zachodnim protokół końcowy *Porozumienia czterostronnego*. Tym samym wymienione porozumienie wraz ze stanowiącymi jego integralną część układami NRD z NRF i Berlinem Zachodnim nabrało ostatecznie mocy prawnej.

Po wejściu w życie *Porozumienia czterostronnego*, zgodnie z zamiarami wyrażonymi przez sekretarzy stanu przy podpisywaniu układu w sprawie komunikacji, przystąpili oni 15 czerwca do wymiany poglądów w sprawie ustanowienia między obu państwami normalnych stosunków. Chodzić miało przy tym o takie stosunki, jakie zachodzą między suwerennymi, niezależnymi od siebie państwami.

Delegacjami na wspomniane rokowania w dalszym ciągu kierowali sekretarze stanu — Kohl i Bahr. Zasady wymiany poglądów pozostały takie same, jak podczas poprzednich rokowań. Utrzymano więc tajemność rozmów i odbywanie spotkań na przemian u każdej ze stron.

Stanowiska obu stron w sprawach dotyczących stosunków między nimi nie ule-

⁹⁷ „Aussenpolitische Korrespondenz” nr 22/1972, s. 166.

⁹⁸ Tamże. Informacja o zamiarze wprowadzenia przez NRD takich ułatwień złożona już była przy parafowaniu układu („Bulletin” 69/1972, Sonderausgabe), s. 989.

gły zmianie. Stąd rozmowy w pierwszym okresie miały charakter wymiany poglądów, a nie rzeczywistych rokowań.

Ze strony NRD podkreślano⁹⁹, że układy, które z dniem 3 czerwca nabrały mocy prawnej, stworzyły realne przesłanki ustanowienia stosunków między obu państwami na nowych podstawach. Wypowiadając się na rzecz pełnej normalizacji tych stosunków, NRD zawsze podkreślała nieprzydatność i szkodliwość określenia ich jako „wewnątrzniemieckie”. Pokojowy i korzystny dla obu stron model stosunków dobrosąsiedzkich może powstać jedynie poprzez uznanie pokojowej koegzystencji dwóch państw o odmiennych systemach społecznych.

Dla Republiki Federalnej punktem wyjścia przy wymianie poglądów pozostało „20 punktów z Kassel” oraz fragmenty *Sprawozdania o sytuacji narodu, 1972*.

W czerwcu sekretarze stanu spotkali się trzykrotnie, po czym nastąpiła ponad miesięczna przerwa wakacyjna. Podczas ostatniego spotkania (28 czerwca), Bahr i Kohl zostali przyjęci przez ministra spraw zagranicznych NRD, Otto Winzera, z którym omawiali problemy objęte wymianą poglądów¹⁰⁰.

W miarę postępu w prowadzeniu rozmów między sekretarzami stanu, wyłonił się problem przystąpienia do rzeczywistych rokowań. W wywiadzie udzielonym 2 lipca telewizji węgierskiej Kohl wyraził pogląd, że wymiana poglądów osiągnęła takie stadium, iż możliwe jest przejście do konkretnych rokowań¹⁰¹.

Sprawa przejścia do właściwego etapu rokowań była rozpatrywana na spotkaniu 2 i 3 sierpnia. W ogłoszonym komunikacie wprawdzie nie ma jeszcze mowy o rokowaniach, ale nie umieszczono też w nim określenia „wymiana poglądów”¹⁰². O rokowaniach wspomina za to komunikat z rozmów odbytych 16 i 17 sierpnia¹⁰³. Stwierdza on też po raz pierwszy, że dotyczy one układu o podstawach stosunków między obu państwami.

Rząd federalny, po wysłuchaniu sprawozdania Bahra z dotychczasowego stanu rozmów z Kohlem, postanowił 9 sierpnia wyrazić zgodę na podjęcie oficjalnych rokowań. Wydane w związku z tym wytyczne dla Bahra miały: 1) zapewnić zachowanie jedności narodu; 2) nie utrudniać zjednoczenia; 3) umożliwić maksymalną praktyczną współpracę¹⁰⁴.

Mimo utrzymujących się różnic w poglądach, obie strony nie ukrywały, że są zainteresowane szybkim — w miarę możliwości — postępowaniem w rokowaniach.

Od spotkania 13/14 września w komunikatach z rokowań zaczęły się pojawiać wzmianki, iż osiągnięty one stadium intensywnie¹⁰⁵. Jednak, jak wynikało z wypowiedzi Kohla (31 sierpnia), kontrowersje w sprawie wymiany przedstawicieli dyplomatycznych istotnie hamowały tok rokowań. NRF pragnęła tylko wymiany pełnomocników, natomiast NRD dążyła do wymiany ambasadorów, powołując się na praktykę wynikającą z przepisów konwencji wiedeńskiej¹⁰⁶.

W październiku rokowania były posunięte już tak daleko, że nie wykluczano, iż mogą być zakończone przed wyborami w NRF, tj. przed 19 listopada.

W dniu 17 października, po spełnieniu warunków przewidzianych art. 33, wszedł w życie układ w sprawie komunikacji między NRD i NRF. Wymiana not w tej

⁹⁹ Por. wywiad E. Honeckera, udzielony 6 VI 1972 r. agencji prasowej NRD ADN. „Aussenpolitische Korrespondenz” nr 24/1972, ss. 181 - 185.

¹⁰⁰ „Aussenpolitische Korrespondenz” nr 27/1972, s. 206.

¹⁰¹ „Aussenpolitische Korrespondenz” nr 28/1972, s. 218.

¹⁰² „Bulletin” nr 111/1972, s. 1429; „Aussenpolitische Korrespondenz” nr 32/1972, s. 252.

¹⁰³ „Aussenpolitische Korrespondenz” nr 34/1972, s. 262; „Bulletin” nr 116/1972, s. 1470.

¹⁰⁴ „Archiv der Gegenwart” 1972, s. 17272.

¹⁰⁵ „Bulletin” nr 126/1972, s. 1560.

¹⁰⁶ „Aussenpolitische Korrespondenz” nr 36/1972, s. 282.

sprawie została dokonana w Bonn przez sekretarzy stanu — Kohla i Bahra¹⁰⁷. *Bundestag* dokonał ratyfikacji tego układu w dniu 22 września, a Izba Ludowa NRD ratyfikowała go 16 października. Zaraz po wejściu w życie układu w sprawie komunikacji, rząd NRD ogłosił szereg zarządzeń wprowadzających ułatwienia w komunikacji osobowej między obu państwami.

Zakończenie rokowań Kohla i Bahra nad uzgodnieniem układu o podstawach stosunków między NRD i NRF nastąpiło 6 listopada po trwających 4 dni ostatnich rokowaniach. Następnego dnia projekt układu został zatwierdzony, ze strony NRD przez Biuro Polityczne KC *SED* i Radę Ministrów, a ze strony NRF przez rząd federalny. Oba rządy upoważniły swych sekretarzy stanu do parafowania układu, co nastąpiło 8 listopada. Wówczas też ogłoszono jego tekst¹⁰⁸. Podpisanie układu nastąpiło 21 grudnia a następnie wszczęto postępowanie ratyfikacyjne.

Komentarz niniejszy stawia sobie za zadanie wyłącznie naszkicowanie przebiegu rokowań, które prowadzone były w latach 1970-1972 i w ostatecznym rezultacie doprowadziły do zawarcia układu o podstawach stosunków między NRD i NRF. Rozległa problematyka treści układu i związanych z nią problemów wymaga odrębnego opracowania.

Józef Muszyński

¹⁰⁷ „Bulletin” nr 145/1972, s. 1739.

¹⁰⁸ „Aussenpolitische Korrespondenz” 1972, Sonderausgabe, 9 November 1972. „Bulletin” nr 155/1972 (Sonderausgabe) ss. 1842-1853.